

VEENE OOPERIKLASSIKA SUREMATU MEISTRITEOS „Noorte Hääl“

M. Mussorgski ooperi «Boris Godunov» lavastuse puhul RAT «Estonias»

23(4?) XI 1952

Riiklik Akadeemiline Ooperi- ja Balletiteater „Estonia“ tähistas Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 35. aastapäeva uue suure loomingu saavutusega. 7. novembril toimus suure vene helilooja Modest Petrovitš Mussorgski ooperi „Boris Godunov“ esietendus. Selle ooperi lavastamine on alati olnud kõikidele teatritele raskeks ja vastutusrikkaks ülesandeks ning on kutsunud esile palju vaidlusi ooperi ideelise ja dramaturgilise kontseptsiooni lahendamise küsimustes.

Mussorgski kirjutas ooperi „Boris Godunov“ erakordselt kiiresti. Kui professor Nikolski, kellega Mussorgski tutvus Glinka õe L. I. Sestakova juures, soovitas talle kirjutada ooperi Puškini draama „Boris Godunov“ süžeele, haaras see mõte heliloojat sellisel määral, et ta jättis kõrvale kõik muu ja asus seda ülesannet lahendama. Alustanud ooperit septembris 1868, valmis tal esimene vaatus juba 14. novembriks. Pealegi lõi ta mitte ainult muusika, vaid kirjutas ka teksti. Aasta hiljem, 1869. aasta novembris oli valmis juba kogu ooper. „Boris Godunovi“ esietendus toimus 24. jaanuaril 1874 ning kutsus esile suure vaimustuse progressiivsete inimeste hulgas ja raevuka kisa reaktsiooni leeris. See on täiesti mõistetav, kuna Mussorgski, tõstis esmakordselt ooperi ajaloos teravalt ja selgelt esile sotsiaal-ajaloolise probleemi. Rahva ajalugu ja tema võitlus on ooperi tegevuse peamisteks ajenditeks. Kuna möödunud sajandi 60-ndate aastate revolutsiooniline ideoloogia suunas oma kriitika kõigepealt pärisorjuse vastu, oli „Boris Godunovi“ süžee sel ajal kahtlemata väga aktuaalne, aidates paljastada pärisorjuse ajaloolisi iuuri.

Vastavalt helilooja kavatsustele ja veendumustele on ooperi peategelaseks rahvas. Ideoloogiliselt on see erakordselt tähtis, kuna seega saab kogu draama raskuspunktiks vastuolu tsaarivõimu ja rahva vahel. See vastuolu motiiv läbib punase joonena kogu ooperit, olles kahtlemata julgeks ja väljakutsuvaks mõtteks julma isevalitsusliku reaktsiooni aastail, mil ooper oli loodud.

Ooperi esimeses pildis Novodevitšje kloostris juures näeme, kuidas sinna kokkukutsutud rahvas on piitsa ähvardusel paludes ja „ulgudes“ sunnitud valima Borisi tsaariks. Täiesti õigesti on RAT „Estonia“ lähtunud Mussorgski esialgselt kontseptsioonist, mille järgi pilt ei lõpe pimedate santide kooriga. Siin näeme rahva suhtumist tsaari „valimise“ küsimusse. Seda iseloomustab väga kujukalt dialoog rahva ja Mitjuhha vahel. Rahvas küsib Mitjuhhalt, miks ta peab ülguma. Mitjuhha vastab sellele: „Kust mina tean! Bojaarid teavad. Räägitakse, et tahame Venemaale tsaari valida!“ August Sepp Mitjuhhanaga ja Stalini preemia laureaat, ENSV teeneline kunstnik Georg Ots duuma djaki Stelkalovina esitasid oma osa usutavalt. Põhjendamatu tundus aga Grigori ilmumine esimese pildi lõpus.

Esimeses pildis ei toimu veel otsest kokkupõrget rahva ja tsaari vahel. Sunniviisiline valimine muutub sunniviisiliseks ülistamiseks. Siin toimub süngetest eelaimustest haaratud tsaari ja rahva esimene kohtumine. Peab siiski märkima, et see stseen ei ole lavastuses omandanud seda koloriiti, mida taotles Mussorgski. Põhjuseks on N. Rimski-Korsakovi redaktsiooni ka-

utamine, mis on muutnud Borisi kroonimise stseeni suurejooneliseks kroonimispeoks ja ei too küllaltki eredalt välja rahva õiget suhtumist kroonimisse.

Järgmine pilt — Tšudovo kloostris mungakongis — on õnnestunud. Ooperi dramaturgilise lahenduse seisukohalt kehastab Pimen rahva südametunnistuse häält ning tema jutustusest ja Borisi nimetamisest tsaaritapjana näeme, et Borisi positsioon on kõikuv. Pimen (Ott Raukas) andis õigesti edasi oma väärikas rahus Pimeni sisemaailma. Grigori (Viktor Gurjev), jälgides täpselt autori lavastuslikke märkusi, andis veenvalt edasi kloostrist põgenemise.

Neljanda pildi kõrtsistseen. Kõrtsi perenaine (Madli Poola) löi humoristlikku, rahvaliku kuju. Sisenevad kerjumungad Varlaam (Stalini preemia laureaat Aaro Pärn), Missail (Heino Otto) ja Grigori (Viktor Gurjev). Varlaam laulab laulu Kaasani sõjaretkest. On huvitav, et selle laulu teksti leidsid Mussorgski ja Stassov Puškini lühikesest viite järgi „Vanadest vene lauludest“. Usutavalt on kujutatud pristavi ahnust, kes loodab munkadelt midagi välja pressida ja kahtlustab Varlaami, et see ongi Griška Otrepjev.

Viies pilt — tsaari lossis Kremli — kujutab endast tragöödia üht kõige olulisemat sõlmpunkti. RAT „Estonia“ on õigustatult jätnud välja tsareviti ja amme laulukesed, mis hõrendavad sündmustikku enne kahe poliitilise vaenlase — Borisi ja Šuiski kokkupõrget. Ilmub Boris. Lohutanud Kseniat ja kiitnud Feodorit tema püüdlikkuse eest, saadab ta lapsed ära ning jääb sügavalt mõtteis ja südametunnistuse piinades üksli. Järgneb tema kuuluis monoloog. „Käes on mul kõrgeim võim...“ Vaevatuna palub Boris jumalalt oma kannatuste kergendamist. Šuiski teatab, et Poolas on ilmunud vale-Dimitri. See teade mõjub Borisile raskelt. Meeletuna nõuab ta Šuiskilt seletust. Šuiski annab Borisile järjekordse moraalse hoobi, meenutades üksikasjaliselt Uglitši veretööd. Boris kaotab enesevalitsemise,

talle viirastub lapse laip... Põlvili langedes palub ta halastust. Selles raskeimas stseenis avalduvad erakordse jõu ja eredusega Stalini preemia laureaadid, ENSV rahvakunstniku Tiit Kuusiku (Boris) ja Stalini preemia laureaadid, ENSV teenelise kunstniku Martin Tarase (Šuiski) suurepärased võimed. Šuiski ei ole Tarase esituses väike intrigant, vaid tark ja tugev vaenlane — tsaarist-tõusikust solvatud põlisaadlik, kes maksab kätte oma alanduse eest. Tema kokkupõrge Borisiga on kahe võrde, targa ja võimuahne vaenlase võitlus, milles Šuiski võidab. Väga hästi ja iseloomustavalt mõjub Šuiski tüüpiline žest — rusikas selja taga — mis nagu sümboliseerib tema vahekorda Borisiga.

Nii kujuneb ooperi sündmustiku arendes n.ö. „süüdistusakt“ Borisi vastu. Rahvas, Pimen, Grigori, kõrtsiperenaine, Varlaam, Šuiski — kõik need on Borisi ründavad jõud. Kuid „liitlastel“ on erinevad eesmärgid. Rahva viha Borisi vastu on tingitud vihast valitseva korra vastu. Šuiskil ja Grigoril on selle põhjuseks isiklik võimuahnus. Pimenil — moraalne vajadus.

Kuuenda ja seitsmenda pildi tegevus toimub Poolas. Tegelikult on see dekoratiivne intermezzo, mis kaldub kõrvale sündmustiku arengu peajoonest. V. V. Stassovi andmetel lisas Mussorgski need pildid alles pärast visa veenmist, et tuua ooperisse Marina näol naistegelast ning lüürilist elementi. Kuid nendes piltides on kõige olulisem jesuiitide usulis-poliitilise intriigi arenemine Rangoni kavatsustes ning kõikide Poola magnaatide anastusplaanide ja Marina karjerismi paljastamine. Rangoni kujul kerkib esile uus vaenlane Borisile ja ühtlasi ka vene rahvale. Rangoni küllaltki nõudliku osa teostas suure veenvusega Stalini preemia laureaat, ENSV teeneline kunstnik Vootele Veikat, luues salakavala, silmakirjaliku ja ahne jesuiidi kuju. Õnnestunuks tuleb pidada ka Marina (Stalini preemia laureaat, ENSV rahvakunstnik Olga Lund) ja vale-Dimitri (Viktor Gurjev) stseeni purskkaevu

juures. Kuid tundub, et V. suuda kuju lüürilise käsitlise siiski usutavalt luua Borisile vaenlast.

Pilt Vassili Blažennõi kiriku on sündmuste edasises arengusaalse tähtsusega. Nälgiva rüüsete, koori oietes: „leiba, kostab juba mässu häirekell. Kib esile Jurodivõi kui rahva väljendaja, keda väga hästi Enno Eesmaa. Jurodivõi palus et see karistaks lapsi, kes ootemalt kopika ja käseks nagu ta oli kunagi tapnud. See on Borisile uueks löögiks, dab südames, et Dimitri siiski tema hingelt langeb mõrvap Jurodivõi sõnad hävitavad katuse. Nüüd on selge, et Borisi ne on vältimatu. Pilt on suulavastatud. Kogu koloriit on süngene.

Ooperi järgmine pilt toimub de duumas. Bojaaride keskel eimeelt. Ilmub Šuiski. Bojaarid vad teda vandenõust osavõituga püüab kasutada rahva rahust oma intriigide huvides. K välja anda, võtab ta osavalt ilme. Hullununa ilmub Boris kutsus sisse Pimeni ja tema abil annab Borisile lõpliku hõures, pärandades riigi Feodor Kuusik annab selle stseeni eakordselt jõuliselt, Martin Taras lisandub Šuiski kujule veel üvalt lähimõeldud detail: hoides tsaari trooni ja sellel nuukst dori kohal, ta nagu rõhutab tuste kadumist troonile ja sa ennustab Feodorile peatset lõpu.

Ooperi viimase pildi tegevus Kromõ all. On alanud rahva Juba esimestest taktidest haarajaid tormilise helidekeeris. atmosfääril kerkib erakordne ja eluline koorigruppide dialoogi koori tekstis on D. L. Mordovits leitud rõvliilaul: „Valla pääset saab me uljas noorusjõud“. Ü juhtidena on esile kerkinud Vassil Missail. Tulevad jesuiidid La

A SUREMATU

OS „Noonte Haal“

nov» lavastuse puhul

23(43) XI 1952

valt helilooja kavatsustele ja mustele on ooperi peategelaseks Ideoloogiliselt on see erakordne, kuna seega saab kogu raskuspunktiks vastuolu tsaari ja rahva vahel. See vastuolu läbib punase joonena kogu olles kahtlemata julgeks ja süvaks mõtteks julma iseliku reaktsiooni aastail, mille loodud.

esimeses pildis Novodevitje juures näeme, kuidas sinna tsutud rahvas on piitsa ähvaraludes ja „ulgudes“ sunnitud Borisi tsaariks. Täiesti õigesti „Estonia“ lähtunud Mussorgski kontseptsioonist, mille järgi õpe pimedate santide kooriga. me rahva suhtumist tsaari „vakuksimusse. Seda iseloomustab jukalt dialoog rahva ja Mitabel. Rahvas küsib Mitjuhhal, peab ulguma. Mitjuhha vastab „Kust mina tean! Bojaarid tead ägitakse, et tahame Veneari valida!“ August Sepp Mitja ja Stalini preemia laureaat, teeneline kunstnik Georg Otsljaki Štšelkalovina esitasid oma avalt. Põhjendamatu tundus Grigori ilmumine esimese pildi lõ-

es pildis ei toimu veel otsest arget rahva ja tsaari vahel siline valimine muutub sunnits ülistamiseks. Siin toimub eelamustest haaratud tsaari esimene kohtumine. Peab ärkima, et see stseen ei ole iamandanud seda koloriiti, otles Mussorgski. Põhjuseks on ki-Korsakovi redaktsiooni ka-

sutamine, mis on muutnud Borisi kroonimise stseeni suurejooneliseks kroonimispeoks ja ei too küllaltki eredalt välja rahva õiget suhtumist kroonimisse.

Järgmine pilt — Tšudovo kloostrimungakongis — on õnnestunud. Ooperi dramaturgilise lahenduse seisukohalt kehastab Pimen rahva südametunnistuse häält ning tema jutustusest ja Borisi nimetamisest tsaaritapjana näeme, et Borisi positsioon on kõiguv. Pimen (Ott Raukas) andis õigesti edasi oma väärikas rahu Pimeni sisemaailma. Grigori (Viktor Gurjev), jälgides täpselt autori lavastuslikke märkusi, andis veenvalt edasi kloostrist põgenemise.

Neljanda pildi kõrtsistseen. Kõrtsi perenaine (Madli Poola) lõi humoristliku, rahvaliku kuju. Sisenevad kerjusemunga Varlaam (Stalini preemia laureaat Aaro Pärn), Missail (Heino Otto) ja Grigori (Viktor Gurjev). Varlaam laulab laulu Kaasani sõjaretkest. On huvitav, et selle laulu teksti leidsid Mussorgski ja Stassov Puškini lühikesest viite järgi „Vanadest vene lauludest“. Usutavalt on kujutatud pristavi ahnust, kes loodab munkadelt midagi välja pressida ja kahtlustab Varlaami, et see ongi Griška Otrepjev.

Viies pilt — tsaari lossis Kremli — kujutab endast tragöödia üht kõige olulisemat sõlmpunkti. RAT „Estonia“ on õigustatult jätnud välja tsareevitši ja amme laulukesed, mis hõrendavad sündmustikku enne kahe poliitilise vaenlase — Borisi ja Šuiski kokkupõrget. Ilmub Boris. Lohutanud Kseniat ja kiitnud Feodorit tema püüdlikkuse eest, saadab ta lapsed ära ning jääb sügavais mõtteis ja südametunnistuse piinades ükski. Järgneb tema kuulus monoloog. „Käes on mul kõrgeim võim...“ Vaevatuna palub Boris jumalalt oma kannatuste kergendamist. Šuiski teatab, et Poolas on ilmunud vale-Dimitri. See teade mõjub Borisile raskelt. Meeletuna nõuab ta Šuiskilt seletust. Šuiski annab Borisile järjekordse moraalse hoobi, meenutades üksikasjaliselt Uglitši vere-tööd. Boris kaotab enesevalitsemise,

talle viirastub lapse laip... Põlvili langedes palub ta halastust. Selles raskeimas stseenis avalduvad erakordse jõu ja eredusega Stalini preemia laureadi, ENSV rahvakunstniku Tiit Kuusiku (Boris) ja Stalini preemia laureadi, ENSV teenelise kunstniku Martin Tarase (Šuiski) suurepärased viimed. Šuiski ei ole Tarase esituses väike intrigant, vaid tark ja tugev vaenlane — tsaarist-tõusikust solvatud põlisaadlik, kes maksab kätte oma alanduse eest. Tema kokkupõrge Borisiga on kahe võrde, targa ja võimuhane vaenlase võitlus, milles Šuiski võidab. Väga hästi ja iseloomustavalt mõjub Šuiski tüüpiline žest — ruskasselja taga — mis nagu sümboliseerib tema vahekorda Borisiga.

Nii kujuneb ooperi sündmustiku arenedes n.ö. „süüdistusakt“ Borisi vastu. Rahvas, Pimen, Grigori, kõrtsiperenaine, Varlaam, Šuiski — kõik need on Borisi ründavad jõud. Kuid „liitlastel“ on erinevad eesmärgid. Rahva viha Borisi vastu on tingitud vihast valitseva korra vastu. Šuiskil ja Grigoril on selle põhjuseks isiklik võimuhanus. Pimenil — moraalne vajadus.

Kuenda ja seitsmenda pildi tegevus toimub Poolas. Tegelikult on see dekoratiivne intermezzo, mis kaldub kõrvale sündmustiku arengu peajoonest. V. V. Stassovi andmetel lisas Mussorgski need pildid alles pärast visa veenmist, et tuua ooperisse Marina näol naistegelast ning lüürilist elementi. Kuid nendes piltides on kõige olulisem jesuiitide usulis-poliitilise intriigi arenemine Rangoni kavatsustes ning kõikide Poola magnaatide anastusplaanide ja Marina karjerismi paljastamine. Rangoni kujul kerkib esile uus vaenlane Borisile ja ühtlasi ka vene rahvale. Rangoni küllaltki nõudliku osa teostas suure veenvusega Stalini preemia laureaat, ENSV teeneline kunstnik Vootele Veikat, luues salakavala, silmakirjaliku ja ahne jesuiidi kuju. Õnnestunuks tuleb pidada ka Marina (Stalini preemia laureaat, ENSV rahvakunstnik Olga Lund) ja vale-Dimitri (Viktor Gurjev) stseeni purskkaevu

juures. Kuid tundub, et V. Gurjev ei suuda kuju lüürilise käsitluse tõttu siiski usutavalt luua Borisile ohtlikku vaenlast.

Pilt Vassili Blažennõi kiriku juures on sündmuste edasises arengus kolossaalse tähtsusega. Nälgiva rahva karjetes, koori oietes: „leiba, leiba“... kostab juba mässu häirekell. Siin kerkib esile Jurodivõi kui rahva mõtete väljendaja, keda väga hästi kehastab Enno Eesmaa. Jurodivõi palub tsaari, et see karistaks lapsi, kes on võtnud temalt kopika ja käseks nad tappa, nagu ta oli kunagi tapnud tsareevitši. See on Borisile uueks löögiks. Ta loodab südames, et Dimitri siiski elab ja tema hingelt langeb mõrvapait. Kuid Jurodivõi sõnad hävitavad ka selle lootuse. Nüüd on selge, et Borisi hukkimine on vältimatu. Pilt on suurepäraselt lavastatud. Kogu koloriit on karm ja sügav.

Ooperi järgmine pilt toimub bojaaride duumas. Bojaaride keskel ei ole üksimeelt. Ilmub Šuiski. Bojaarid süüdistavad teda vandenõust osavõtus. Šuiski aga püüab kasutada rahva rahulolematust oma intriigide huvides. Kartes end välja anda, võtab ta osavalt kannataja ilme. Hullununa ilmub Boris. Šuiski kutsub sisse Pimeni ja tema jutustuse abil annab Borisile lõpliku hoobi. Boris sureb, pärandades riigi Feodorile. Tiit Kuusik annab selle stseeni edasi erakordselt jõuliselt. Martin Tarasel aga lisandub Šuiski kujule veel üks sügavalt läbimõeldud detail: hoides küünalt tsaari trooni ja sellel nuuksuva Feodori kohal, ta nagu rõhutab oma lootuste kadumist troonile ja samal ajal ennustab Feodorile peatset lõppu.

Ooperi viimase pildi tegevus toimub Kromõ all. On alanud rahva ülestõus. Juba esimestest taktidest haarab kuulajaid tormiline helidekeeris. Sellest atmosfäärist kerkib erakordselt julge ja eluline koorigruppide dialoog. Selle koori tekstis on D. L. Mordovtsevi poolt leitud rõõvilaul: „Valla pääseb, vabaks saab me uljas noorusjõud“. Ülestõusu juhtidena on esile kerkinud Varlaam ja Missail. Tulevad jesuiidid Lavitski ja

Tšernikovski, keda rahvas tahab üles puua. Jesuiitide hirmu iseloomustusest on Mussorgski meisterlikult kasutanud vokaale i ja u nende ladinakeelses tekstis. Oma tipu saavutanud mäss väibub ajutiselt vale-Dimitri ilmumisel. Selgub Dimitri tõeline pale — rahvas taipab, et ta toetub võõramaisele relvajõule ning tal on kaasas ka raisakullid — Poola rüütlid ja panid. Jurodivõi lõppsõnad kõlavad sügav ja lootusetu pildi foonil (tumedad hädakella löögid ja tulekahju kuma), tema oie kostab nagu viimne kaja toimunud sündmustest. „Saabub vaenlane...“

Ooperi on lavastanud Stalini preemia laureaat, VNFSV teeneline kunstnik Aleksander Viner, ENSV teenelise kunstniku Marta Rungi ja Jüri Roosaare assisteerimisel.

Esinevatel puudustel võiks esile tuua koori vähest koosseisu, mille tõttu rahvastseenides puudub vajalik seesmine dünaamika ja kõlajõud. Eriti annab see tunda stseenis Kromõ all, kus just rahva liikumise jõulisus ja pinged peab tasakaalustama Borisi surma pildis tekkinud dramaatilist kulminatsiooni ja seda kindlasti ületama. Selle puuduse kõrvaldamisel avaldaks ooper veelgi võimsamat ja jõulisemat mõju.

Suure ja hinnatava töö on ära teinud dirigent Roman Matsov, kes on saavutanud orkestri laitmatu koostöö. Siiski puudub veel täielik kontakt lava ja orkestri vahel, mille tõttu orkester kohati katab soliste ja ka koori (eriti stseenis purskkaevu juures, kus koori tekst omab suurt tähtsust poola šlahta agressiivsete plaanide paljastamisel).

Stalini preemia laureadi, ENSV teenelise kunstitegelase Voldemar Haasi lavakujundus ja Maria Krulli kostüümikujundus on täielikus vastavuses esitatava ajastuga.

Modest Mussorgski ooperi „Boris Godunov“ lavastus on kahtlemata järjekordseks suureks edusammuks RAT „Estonia“ loomingulisel teel ning lisab uue väärtusliku panuse eesti nõukoguliku teatrikunstis varasalve.

F. RANDEL